

Lületaşı İşleme Zanaatının Ustaların Mesleki Yönelim ve Yaklaşımları Bağlamında Güncel Durumunun Belirlenmesi

Şeyda Şenay ELMAS

*Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstriyel Tasarım Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü, Endüstriyel Tasarım Anasanat Dalı,
İstanbul, Türkiye. sselmas@yildiz.edu.tr*

Dilek AKBULUT

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, Ankara, Türkiye.
dilekakbulut@gazi.edu.tr*

ÖZET

Geleneksel zanaatlar, icra edildikleri bölgenin kimlik özelliklerini taşıyan teknik ve ustalıkları gelecek nesillere aktararak somut olmayan kültürel miras öğelerini oluştururlar. Lületaşı işleme zanaatı da özellikle bu madenin bulunduğu Eskişehir ilinde uzun yıllardır sürdürülen, önemli kültürel miraslarımızdan biridir. Bu taşın Eskişehir ile özdeşleşmesinde, buradan çıkarılan lületaşının yapısal özelliklerinin fonksiyonel ve estetik açıdan ürün yapımında ideal olması etkilidir. Diğer zanaat dalları gibi lületaşı işlemeciliği de sanayileşme sonucu el yapımı ürünlerin endüstriyel imalat değeri kazanması ile yaygınlığını yitirmiş ve değer kaybetmiştir. Bu çalışmanın amacı, Eskişehir'de lületaşı işleme zanaatının, ustaların mesleki deneyimleri ve eğilimleri doğrultusunda güncel durumunun belirlenmesidir. Bu bağlamda lületaşı ustalarının, tasarım ve teknikte teknoloji ve inovasyona bakış açıları değerlendirilmiştir. Ayrıca lületaşı zanaatkârlığını kapsayan kurumsal yapılar araştırılarak, lületaşının yerel turizm açısından önemi incelenmiştir. Çalışma kapsamında Eskişehir'in Odunpazarı semtinde faaliyetlerine devam eden lületaşı ustaları ile röportajlar yapılmış, hediyelik eşya dükkânları gezilerek veriler ses kaydı, fotoğraf ve videolarla kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lületaşı, Taş işçiliği, Geleneksel Zanaatlar, Tasarım

ABSTRACT

Traditional crafts are elements of cultural heritage that transfer the techniques and mastery of a region they are performed, to the next generations. Craftsmanship of meerschaum carving is one of the important cultural heritages in Eskişehir which is the main region of meerschaum resources. The structural properties of meerschaum's being ideal for making products functional and aesthetic is the main factor in identifying this stone with Eskişehir. Meerschaum carving, like other craft branches, has lost its prevalence and value because of the results of industrialization of handmade products. The aim of this study is to identify current status of meerschaum craftsmanship by evaluating the craftsmen's professional experiences and orientations. In this context, the craftsmen's perspectives towards technology and innovation in design and technique were evaluated. In addition, institutional structures that cover meerschaum craftsmanship in Eskişehir has been researched and the importance of meerschaum in terms of local tourism has been examined. Within the scope of the study, interviews were conducted with meerschaum craftsmen who carry their jobs in Odunpazarı district of Eskişehir, and visits were made to the souvenir shops of meerschaum. All data were recorded with tape recording, photographs and videos.

Keywords: Meerschaum, Stonework, Traditional Crafts, Design

1. GİRİŞ

Endüstri devriminin etkisi ile birçok zanaat dalının etkisini yitirmesine ve yok olmasına şahit olduk. Dünyanın birçok yerinde el sanatları ve geleneksel zanaat ürünleri

endüstriyel imalat boyutu kazanarak, kültürler ve ekonomiler için merkezi bir rol üstlenmiştir. Fakat yaygınlaşan mekanikleşmiş süreçlerin oluşturduğu ürünlerin dar aralığı üreticiler için bir çıkmaz yaratmıştır (Heskett, 2013). Birçok kişi, satın aldığı ürünleri kendi yaşam stillerinin ve vizyonlarının bir yansıması olarak görür. Ürünlerdeki standardizasyon sonucu heterojenlik ve farklılaşmanın ortadan kalkması ile belirli bir kesimde kendilerine ait olan ürünlerde öznellik arayışı ortaya çıkmış ve el yapımı zanaat ürünlerine olan ilgi tekrar artmıştır. Günümüzde ise gelişen yüksek teknolojik üretim teknikleri (eklemeli üretim, robotik üretim, vb.) ile kişiye özel ürünlerin üretimi giderek kolaylaşmaktadır. Bu durum zanaatkârlığı tekrar yok olma tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Aslında zanaat hem işe yarayan objeler üretmeye dayalı olan bir meslek hem de geleneklerimizi sürdürmemiz ve gelecek nesillere aktarmamız için gerekli olan bir daldır. Geleneksel el sanatları, insanlarla buldukları ve etkileştikleri çevre arasındaki ilişkilerin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamları dahilinde oluşturdukları bir yansımadır (Tung, 2012). Geleneklerimizi korumak ve kültür tarihimize sahip çıkmamız için, zanaatı sosyal ve ekonomik hayata tekrar kazandırmamız gerekmektedir.

Türkiye'de, özellikle Eskişehir ili ve çevresinde öne çıkan zanaat dallarından biri de lületaşı işleme zanaatıdır. Lületaşı bilimsel olarak "Sepiyolit" olarak bilinen ve bunun yanında halk arasında "Eskişehir Taşı", "Beyaz Altın" ve "Deniz Köpüğü" olarak da farklı isimleri bulunan bir madendir. İşlenmesi kolay yapısı sayesinde genellikle pipo, aksesuar ve biblo yapımında kullanımı yaygındır. Diğer geleneksel zanaat ve el sanatlarında da olduğu gibi, lületaşı işlemeciliği de sanayileşme ve makineleşme sonucu değer kaybetmiş ve yeni çırak yetişmemesi nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir.

Bu araştırmanın amacı, lületaşı ustalarının mesleki eğilim ve deneyimlerini, tasarım, teknoloji ve inovasyona bakış açıları doğrultusunda değerlendirerek, Eskişehir'de lületaşı zanaatkârlığının güncel durumunun belirlenmesidir. Bu kapsamda, ilk olarak kısaca lületaşının tarihine ve yapısal özelliklerine değinilmiş, çalışmanın yöntemi sunulmuştur. Daha sonra dördüncü bölümde yapılan alan araştırması ve röportajlar ile ustaların mesleğe yönelimleri ve yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bu bölümünde ayrıca kadınların bu sektördeki konuma değinilerek, kadın lületaşı ustası yetişmesinin önemi vurgulanmıştır. Beşinci bölümde ise piyasadaki lületaşı ürünleri kullanım alanlarına göre gruplandırılarak listelenmiştir. Aynı zamanda ustaların tasarım karar ve kaynaklarına yer verilmiştir. Lületaşı işlemede kullanılan teknikler ve araçlara "Malzeme İşlemede İnovasyon" başlığı altında yer verilerek, lületaşının yeni tasarım ve üretim uygulamalarına entegrasyonu araştırılmıştır. Son bölümde ise Eskişehir'de lületaşı işlemeciliğini kapsayan ve bu alanda çalışmalar gerçekleştiren kuruluşlar araştırılarak, Eskişehir ile özdeşleşmiş bu madenin yerel ekonomi ve turizme katkısı değerlendirilmiştir.

2. KISACA LÜLETAŞI

Lületaşının ilk olarak ne zaman bulunup kullanıldığına dair bilgiler farklı kaynaklara göre değişim göstermektedir ancak, yapılan arkeolojik çalışmalar bu madenin M.Ö. 2000'lerde kullanılmaya başlandığına ilişkin bilgiler vermektedir (Algan, 2015). Türkiye'de ise lületaşı, 1830'lu yıllarda Avusturyalılar tarafından Eskişehir ve çevresinde bulunmuş ve 1960 yılında hammadde olarak ihracının yasaklanmasına kadar başta Avusturya olmak üzere birçok Avrupa ülkesine ihraç edilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten önce Viyana lületaşı işlemeciliğinin ve ticaretinin merkezi olmuştur (Bilim, 1999).

Türk zanaatkârlar ise 1920'li yıllarda lületaşı ürünler işlemeye ve üretmeye başlamıştır. Bilinen ilk Eskişehirli ustalardan ve bu mesleğin erbablarından sayılan Ali Osman Denizköpüğü, Eskişehir'in Erkek Hamamı Sokağı'nda kendisine ait atölyesinde çalışmalarına başlayıp birçok lületaşı ustası yetiştirmiştir (Anonim 2019). Günümüzde lületaşı atölyeleri genellikle Eskişehir'in en turistik bölgesi olan Odunpazarı ve çevresinde konumlandırılmıştır ve lületaşı işleme zanaatının sürdürülebilmesi ve farkındalığının

arttırılabilmesi için bu atölyeler ve satış mağazaları genellikle aynı çatı altında konumlandırılmıştır.

Dünya'da farklı bölgelerde bulunmasına rağmen Eskişehir'de çıkarılan lületaşı, beyazlık, hafiflik, nem oranı gibi yapısal özelliklerinden dolayı çok yüksek kalitededir (Tunçdilek, 1955) ve bu özellikleriyle dünya rezervlerinin %70'ine sahiptir. Eskişehir ilinde lületaşı; Sarısu, Yenişehir, Türkmentokat, Söğütçük, Kümbet, Sepetçi, Karahöyük ve Başören bölgelerinden çıkarılmaktadır (Eskişehir Valiliği, 1993). Yerin belirli katmanlarında kırılmış küçük fay hatları arasında sıkışarak oluşan lületaşı, yerin 21 metreden başlayarak 150 metre derinliğine kadar bulunabilen ve ağır iş makineleri çalıştırılmadan, tamamen ilkel yöntemlerle çıkarılmasına müsaade edilen bir madendir (Algan, 2015). Ocaktan çıkarılan lületaşı temizlendikten sonra tür ve kalitesine göre sınıflandırılarak satıma hazır hale getirilir.

Lületaşının, Eskişehir'de ilk keşfedildiği zamanlarda yer altından çıkarılması için kuyular açılarak galeriler meydana getirilmiş ve taş satılmadan önce temizlenmiş, düzeltilmiş ve parlatılmıştır. Bu işi yapmak için galeriler çevresinde köyler oluşmuştur. Temizlendikten sonra tüccara verilen lületaşı kalitelerine göre sınıflandırılarak sandıklanmış, bir kısmı lüleci esnafı tarafından Eskişehir'de işlenirken, büyük bir çoğunluğu İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da yurt dışına ihraç edilmiştir. Lületaşı işi ile uğraşanlar; ocaklarda çalışan işçiler, taşı işleyen zanaatkarlar ve bu işin ticaretini yapan tüccarlar olmak üzere üç ayrı gruptan oluşuyordu (Bilim, 1999). Lületaşının hammadde olarak ihracının yasaklanmasına kadar büyük bir oranda Avusturyalılar tarafından dünyaya pazarlanmış ve "Viyana Taşı" olarak tanınmıştır. 1960 yılında hammadde olarak ihracının yasaklanmasından sonra, çıkarılan lületaşlarının tamamının Cumhuriyet Dönemi'nde yetiştirilmiş Eskişehirli ustalar tarafından işlenmesi sağlanmıştır. Ülkemizde ticari amaçla kullanılmak üzere çıkarılan lületaşının neredeyse tamamı Eskişehir ve çevresinden çıkarılmaktadır.

Lületaşının kalite açısından sınıflandırılmasında bilimsel yöntemler kullanılmamaktadır ve bu eksikliğin giderilmesine dair yapılan herhangi güncel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yüzden ocaktan çıkarılan taşların belirli bir düzen içerisinde kalite ve özellikleri açısından sınıflandırılması, uzun yıllardır bu iş ile uğraşan ve bu malzemenin erbabı olmuş kişilerce yapılmaktadır. Ocaktan çıkarılan lületaşının kalite bakımından düşükten yükseğe doğru sınıflandırılması şu şekilde yapılmaktadır: Cılız, Dökme, Orta, Daneli, Pamuklu, Birimbirlik, Sıramalı (Algan, 2015).

Lületaşı yumuşak bir madendir ve bu özelliği nedeniyle kolayca şekil verilebilmekte ve işlenebilmektedir. Özellikle ocaktan ilk çıkarıldığında (Resim 1.) nemli bir yapıya sahiptir ve kolaylıkla şekil verilebilmektedir. Kuruduğu zaman sertleşmekte ve işlenmesi zorlaşmakta ancak gözenekli bir yapıya sahip olması dolayısıyla tekrar suya bırakıldığında suyu kolaylıkla absorbe etmekte ve işlenebilecek yoğunluğa ulaşmaktadır. Ayrıca hafif bir maden olması da tercih edilme sebeplerindedir.

Resim 1. İşlenmemiş Lületaşı Örneği

Lületaşının tanınması ve kullanılması tütün endüstrisi ile oldukça yakından ilişkilidir. Avrupa'da tütün kullanımı yaygınlaştıktan sonra farklı malzemelerden pipo ve sigara ağızlıkları üretilmiştir. Kullanılan çeşitli malzemeler arasından lületaşı, yapı ve özelliklerinin pipo yapımına çok uygun olması sebebiyle popüler malzemelerden biri haline gelmiştir. Lületaşı en çok pipo, biblo, takı vb. hediyelik eşya yapımında kullanılan bir malzeme olsa da aynı zamanda iyi bir filtre, yalıtım ve dolgu malzemesi olduğundan birçok yan sanayi dalında kullanılmaktadır. Taş, %78 oranında emici özelliğe sahiptir; sigara dumanı, nikotin ve benzerlerini absorbe etme özelliği sayesinde iç mekanlardaki hava kirliliğini azaltmaya katkı sağladığı bilinmektedir. Ustalarla yapılan görüşmelerden ve literatürden elde edilen bilgilere göre bu madenin özellikleri ve mutlak kullanım alanları hakkında özellikle malzeme, maden ve inşaat mühendisliği alanlarında bilimsel çalışmalar yapılmaktadır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın çalışma evrenini Eskişehir il merkezi Odunpazarı Tarihi Semti'nde faaliyetlerine devam eden lületaşı işleme atölyeleri ve lületaşı ustaları oluşturmaktadır. Çalışmada bu bölgenin seçilmesinde, semtin tarihi ve lületaşı işlemeciliğinin merkezi konumunda olması etkili olmuştur; lületaşı, Eskişehir ilinin önemli yerel kültürel sembollerinden biridir.

2018-2019 yılları arasında yapılan çalışmada niteliksel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. İlk olarak alan çalışması dahilinde satış yapılan mekanlar ve lületaşı atölyeleri gözlemlenerek, veriler ses kaydı, fotoğraf ve videolarla kayıt altına alınmış, lületaşı işleme aşamaları, kullanılan teknik, malzeme ve araçlar ile ürünler fotoğraflanarak belgelenmiştir. Yapılan literatür taraması ve saha çalışmalarının ardından çalışmanın ana başlıkları, "Lületaşı Ustalarının Mesleğe Yönelimleri ve Yaklaşımları", "Ürünler ve Tasarım Kaynakları", "Malzeme İşlemede İnovasyon", "Turizm ve Kurumsallaşma" olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada ise örneklem olarak seçilmiş sekiz farklı lületaşı ustasına (Tablo 1.) yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanarak veriler toplanmıştır. Çalışmanın örneklemini belirlerken, ustaların farklı mesleki deneyimlere sahip olması dikkate alınmıştır. Mülakat soruları (Tablo 2.), çalışmanın önceden belirlenen ana başlıkları temel alınarak oluşturulmuştur.

Yapılan saha çalışması ve mülakatlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, lületaşı işleme zanaatı ve lületaşı ustalarının güncel durumu, problemleri ve eksiklikleri belirlenmiştir.

Tablo 1. Röportaj yapılan lületaşı ustaları

Lületaşı Ustası (LU)	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Deneyim	Görüşme Tarihi
LU1	Kadın	45	20 yıl	09.2019
LU2	Erkek	55	39 yıl	09.2019
LU3	Erkek	58	40 yıl	09.2019
LU4	Erkek	28	10 yıl	09.2019
LU5	Erkek	44	27 yıl	06.2018
LU6	Erkek	72	56 yıl	06.2018
LU7	Erkek	44	26 yıl	06.2018
LU8	Erkek	68	55 yıl	06.2018

Tablo 2. Röportajda sorulan sorular

Soru1	Kaç yaşındasınız ve kaç yıldır lületaşı işleme zanaatı ile uğraşıyorsunuz?
Soru2	Bu mesleğe nasıl başladınız / öğrendiniz?
Soru3	Meslekten kazançlarınız ihtiyaçlarınızı karşılamanız için yeterli oluyor mu? Ek olarak başka bir meslekle uğraşıyor musunuz?
Soru4	Usta-çırak ilişkisine önem veriyor musunuz? Neden yeni ustalar yetişmiyor?
Soru5	Ne tür ürünler yapıp hangi mekanlarda satıyorsunuz? Önceden satışlar nerede yapılırdı?

Soru6	Tanıtım ve pazarlamayı nasıl yapıyorsunuz? İnternet satış ağınız var mı?
Soru7	Yeni tasarımlara yer veriyor musunuz? Tasarım kaynaklarınız nelerdir? Ürün gamı genişletilebilir mi?
Soru8	Lületaşı işlemesi yaparken hangi teknikleri kullanıyorsunuz? Teknik ve araçlardaki inovasyona bakış açınız nasıl?
Soru9	Lületaşı artıklarını değerlendiriyor musunuz?
Soru10	Bu zanaatın yeniden canlanması ve hak ettiği değeri görmesi için verebileceğiniz fikir ve öneriler nelerdir?
Soru11	Ustalar, teknikleri ve tasarımları ile ilgili bir arşiv bulunmakta mı?
Soru12	Lületaşı ustalarının bağlı bulunduğu herhangi bir kurum/kuruluş var mı?
Soru13	Satış mekanlarının Odunpazarı ve turizm ile olan ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz? Turistik bir pazarda olmanın avantajları nelerdir?
Soru14	Yurt içi ve yurt dışında düzenlenen sergi ve festivallere katılıyor musunuz?
Soru15	Kadınların lületaşı işleme zanaatkârlığındaki yerini nasıl değerlendirirsiniz?

4. LÜLETAŞI USTALARININ MESLEĞE YÖNELİMLERİ VE YAKLAŞIMLARI

Temelinde emek üretimi ve yeteneği barındıran taş işçiliği, cam sanatı, dokumacılık, çömlekçilik gibi geleneksel zanaatları öğrenmek ve bu zanaat dallarında ustalaşmak uzun yıllar gerektiren ve genellikle usta-çırak ilişkisine dayanan bir süreçtir. Lületaşı işlemeciliği de usta-çırak ilişkisine bağlı olarak gelişmiş bir zanaat dalıdır.

Bir zanaatı icra etmeye başlamak farklı teşvik ve etmenlerle gerçekleşebilmektedir. Lületaşı ustalarının da bu mesleğe başlamaları farklı yollar ile gerçekleşmiştir. Günümüzde yeni çırakların yetişmemesi nedeniyle yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalan bu zanaat dalında, ustaların mesleki yönelim ve yaklaşımlarının belirlenmesi önem taşımaktadır.

4.1. Mesleki Yönelim

Yapılan ampirik çalışmalara göre, zanaat mesleğine başlayış temel olarak 3 farklı şekilde gerçekleşmektedir. Zanaatkârların %6,2 'si basitçe, bir şekilde sürüklenerek, %38,2 'si ise biraz şansın ve tesadüflerin de etkisiyle bu mesleğe başlamaktadır. %55,6 gibi büyük bir kısmı ise kasıtlı olarak, bilerek ve isteyerek zanaatı seçmektedir. Daha spesifik bir şekilde zanaatkâr olma kararı şu altı farklı deneyimden birini içerir (Ranson,1989):

1. Bir zanaatkâr ailesinde doğmak ve akrabalar tarafından zanaat eğitimi almak.
2. Bir zanaatkâr ile evli olmak veya yaşamak, onu mesleğe teşvik etmek.
3. Kendini keşfetmek - bir ilgi belirlemek ve onu sürdürmek için yola çıkmak.
4. Yaşam tarzında bir değişikliğe ihtiyaç duymak ve zanaatı bunun için uygun bir fırsat olarak görmek.
5. Amatörlükten (yarı-zamanlılık) bir sponsor aracılığı ile tam-zamanlılığa geçmek.
6. Şans faktörü - planlanmamış veya ön görülmedik durumlar vasıtasıyla zanaat dünyasına katılmak (Ranson, 1989).

Günümüzde lületaşı işleme zanaatını icra eden ustalarda ise bu mesleğe başlama deneyimlerinin neredeyse tamamı ilk madde dahilinde yani; bir zanaatkâr ailesinde doğup, daha sonrasında ise akrabalarından zanaat eğitimi alınması ile gerçekleşmektedir. Günümüzde bu mesleği icra etmeye devam eden az sayıda lületaşı ustası ise bu mesleğe okulunda okuyarak başladığını ifade etmiştir. Alan araştırması dahilinde röportaj yapılan sekiz adet Eskişehirli lületaşı ustasından altısı ailesinin bu zanaat ile uğraştığını ve bu vesile ile lületaşı işlemeciliğine başladığını, ikisi ise köylerinde açılan Lületaşı Okulu'na gidip, lületaşı işleme zanaatını burada öğrenip bu mesleğe başladıklarını ifade etmiştir.

Bu konuda 55 yıllık mesleki deneyime sahip olan, lületaşı ustası ve Lületaşı El Sanatları Derneği başkanı olan LU8 mesleğe başlama deneyimini ve mesleki tatminini şu sözlerle aktarmıştır:

"Bu mesleğe başladığımda yaklaşık 13 yaşındaydım, yani yaklaşık 55 yıldır bu meslekle uğraşıyorum. Biz okula gitmedik tabii isterdik ama baba mesleği işte. Usta-çırak eğitimi ile başladık biz tabii, bu meslek başka bir şekilde de öğrenilmez. Başlarda çok zordu ama zamanla alışıyorsun lületaş işleme. Mesleğimden memnunuz, zevkli bir iş, burada her gün yeni bir şeyler üretiyorum. Ekonomik olarak geçinmemeye yeterli oluyor, aynı zamanda Lületaş El Sanatları Derneği başkanımı. Tabii şu an karşılaştığımız en büyük sorun artık çırak yetişmemesi ve mesleğimizin kaybolmaya yüz tutmuş olması".

Eskişehir'in Odunpazarı semtinde lületaş işlemeciliği ile geçimini sağlayan zanaatkâr evli çift LU1 ve LU2 ise daha farklı bir şekilde bu mesleğe başladıklarını ifade etmiştir:

"Yaklaşık 40 senedir lületaş zanaatı ile uğraşırız. Ailemde bu mesleği icra eden yoktu, yaşadığımız köyde lületaş çıkarıldığı için o zamanlar Lületaş Okulları açılmıştı, bizler de bu okullarda yaklaşık 8 ay okuyarak bu zanaatı öğrendik fakat bize herhangi bir diploma verilmedi. Mesleğimizden memnunuz, aynı zamanda devlet tarafından açılan Halk Eğitim Merkezlerinde kurs hocası olarak da çalışıp, bu mesleği yeni nesillere öğretiyoruz".

Zanaatkârlık günümüzde önemini gittikçe yitiren ve yerini makinelere bırakan bir meslek dalı; bu yüzden özellikle bu mesleği profesyonel olarak icra eden zanaatkârların teknik, tasarım ve ticari alanlardaki inovasyonlara yaklaşımları, bu mesleğin geleceğini belirleyecek en önemli faktörlerdendir. Bu anlamda zanaatkârlar arasında temel olarak üç tip iş oryantasyonu ve yaklaşımından bahsedilebilir (Ranson, 1989). Bunlardan ilki; kapitalist toplumun makine odaklı çalışmalarını reddeden, geleneksel malzeme ve yöntemlerin önemini vurgulayan "Geleneksel - İşlevsel (*Traditional-Functional*)" yönelime sahip zanaatkâr gruplarıdır. "Girişimci - Ticari (*Entrepreneurial-Business*)" odaklı yönelime sahip olan zanaatkârlar ise hem yapımı hem satımı vurgularlar, kâr marjlarına duyulan ihtiyacı tanırlar, halkın bedelini karşılayabileceği bir standart için çalışırlar. Zaman ve para tasarrufu sağlıyorsa, yeni ve modern üretim tekniklerini tanırlar. Bir diğer yaklaşım tipi olarak "Sanatsal - Yaratıcı (*Artistic-Creative*)" yönelime sahip zanaatkârlar, bir anlam ifade eden çalışmalar yapmak için malzemeleri dönüştürmekten büyük zevk alırlar. Sanatsal bir duruş sergileyebilir ve yarattıkları objeleri kendi kişisel ifadelerinin dışı vurumu olarak görebilirler.

Ranson'ın (1989) geliştirdiği çerçeve bağlamında Eskişehir'de görüşülen lületaş ustalarının mesleklerine karşı farklı yaklaşımlara sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Büyük bir kısmı oluşturan "Girişimci - Ticari" yönelime sahip lületaş ustaları, satış ağlarını geliştirmiş ve internet üzerinden de hem yurt içi hem yurt dışı satışı yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda icra ettikleri zanaatı iyi bir ticari kaynak olarak görüp kendi markalarını oluşturmuşlar ve olası yeni üretim tekniklerine ve mesleki inovasyona açık olduklarını ifade etmişlerdir. Lületaş işlemeciliği bu grupta bulunan ve mesleklerinden oldukça memnun olan ustaların ana geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. En büyük müşteri kitlelerini ise Eskişehir'e gelen turistler oluşturmakla birlikte, internet vasıtasıyla da hem yurt içinden hem yurt dışından birçok potansiyel müşteriye ulaşabilmektedir. Verdikleri bilgiler doğrultusunda, meslekteki inovasyonlara açık bir tutum sergiledikleri için hem maddi hem manevi açıdan uğraşlarından memnun olduklarını belirtmişlerdir.

İcra ettiği zanaatı hem sanat hem de iyi bir ticari kaynak olarak gören lületaş ustası LU7 mesleki yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır:

"Bu meslekte girişimcilik çok önemli, özellikle internet satış ağlarına ulaşmak çok önemli. Kendi markamı oluşturdum ve internet üzerinden çok başarılı bir şekilde satış ve pazarlama ağlarına erişebiliyorum. Elimdeki telefon şu an benim aynı zamanda satış ağı ve geçim kaynağı. Zaten belirli müşterilerimiz var fakat sosyal medya sayesinde daha fazla kişiye ulaşip sipariş alabiliyoruz. Yurtdışında sürekli fuarlara katılıyoruz; Amerika'da,

Avrupa'da... Müşterilerimiz bize güveniyor, yaptığımız işi bir sanat olarak gördükleri için tasarım kararını bazı zamanlarda bize bırakıyorlar bazı zamanlarda ise kendi isteklerine göre özel tasarım ürünler yapıyoruz".

Resim 2. Burhan Yücel Lületaş İnternet Satış Ağı
(WEB: <http://www.byucel.com>)

Resim 3. Akın Lületaş İnternet Satış Ağı
(WEB: <http://www.akinluletasi.com>)

Her ne kadar görüşülen lületaş ustalarının büyük bir çoğunluğu ticari alanda inovasyona açık olduklarını belirtmiş olsalar da, özellikle elli yıldan uzun süredir bu meslekle uğraşan ustaların daha tutucu "Geleneksel-İşlevsel" yönelime sahip olduğu söylenebilir. Bu yönelime sahip ustalar kendi ailelerinden öğrendikleri şekilde lületaş işlemeciliği yaptıklarını, teknik, tasarım, girişimcilik veya ticari bağlamda herhangi bir değişim veya yeniliğe ihtiyaç olmadığını öne sürmüşlerdir.

Yaklaşık 56 yıldır lületaş zanaatı ile uğraşan LU6 (Resim 4.), mesleğe bakış açısını ve yönelimini şu sözlerle aktarmıştır:

"Mesleğimden memnunum, mutluyum. Fakat artık çırak gelmiyor maalesef, bu yüzden unutulmaya yüz tutan mesleklerden biri lületaş işlemeciliği. İnternet satışı yok, belirli müşterilerimiz var, onların isteklerine göre tasarımlar yapıyoruz. 300 yıl önce Avrupalılar bu malzemeden pipo yapmış, biz de öyle yapıyoruz".

Resim 4. LU6 (lületaş işlemeciliği yaparken)

Yapılan röportajlar temel alındığında, lületaş ustalarının farklı yönelimlerden özelliklere sahip olabildiği görülmüştür. Bazı ustalar geleneksel yöntemlere oldukça bağlı olmalarına rağmen, kendilerini ve ürettikleri lületaş objeleri bir sanat eseri olarak değerlendiriyorlar. Yani bu ustaların hem "Geleneksel - İşlevsel" yönelime hem de "Sanatsal - Yaratıcı" yönelime sahip oldukları sonucu çıkarılabilir. Lületaş ustalarının bir kısmı ise hem ticari yönelime hem de sanatsal yönelime sahip.

Yapılan sınıflandırmalar göz önüne alındığında, lületaş ustalarının genellikle bu zanaata aile mesleği olduğu için başladıkları, küçük bir kısmının ise Lületaş Okulu'nda okuyarak başladıkları belirlenmiştir. Ustaların mesleğe yaklaşımları değerlendirildiğinde, her birinin farklı özellikleri ve yönelimleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklardaki sebeplerin, yaş, sosyal yaşam, eğitim ve kültürel farklılıklar gibi değişkenlere dayandığı tespit edilmiştir.

4.2. Kadınlar ve Lületaşı İşleme Zanaatı

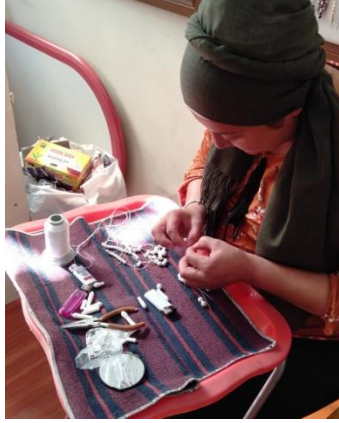
Kadınlar, tarihsel olarak incelendiğinde her dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel şartlarına ve buldukları bölgenin coğrafi konumuna göre değişen farklı alanlarda çalışma faaliyeti göstermişlerdir. Kadınların çalışma hayatına spesifik olarak katılmaları ve bir işçi statüsünde ücretli olarak çalışmaya başlamaları özellikle Sanayi Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir (Taş ve Akyol, 2015). Fakat bu dönemden önce de kadınlar birçok farklı alanda çalışma faaliyeti göstermişlerdir ve zanaat ve el işi sanatları bu alanların başında gelmektedir.

El işi sanatları ve kadınlar arasındaki bağlantı çok uzun bir tarihe sahiptir (Edwards, 2006). Edwards (2006), makalesinde kadınların el sanatlarına ve zanaata başlama teşviklerinin üç farklı amaca dayandığından söz eder. Bunlardan ilki ve aynı zamanda en çok orana sahip olanı, ev ekonomisine katkı sağlamak ve geçinmek veya evdeki herhangi bir ürünün eksikliğini gidermek amacıyla bir el sanatı öğrenip geliştirmektir. İkinci neden ise yapılan uğraşı bir "kendini sanatsal olarak ifade etme" biçimi olarak görüp, sanatsal amaç odaklı çalışmaktır. Üçüncü grupta ise kadınlar, icra ettikleri zanaata veya el sanatına, "boş zaman değerlendirme aktivitesi" , "eğlence" veya "hobi edinme" amacıyla başlarlar.

Kadınlar, "Ev Zanaatı" olarak da adlandırılan nakış işleme, halı yapımı, oyaçılık ve ahşap işleri de dahil olmak üzere birçok farklı alanda uzmanlaşmışlardır. Özellikle bu tür zanaatlar 1920'ler ve 1930'larda, büyük oranda kadınlar tarafından uygulandıkları için, kadınların tüketici dergilerinde oldukça fazla yer alan önemli ve popüler alanlar haline gelmişler ve bu yüzden "feminen" uğraşlar olarak değerlendirilmişlerdir (Hackney, 2006). Günümüzde öne çıkan kadın dergileri incelendiğinde de, içeriklerinin benzer olduğu ve söz edilen dokumacılık ve işleme zanaatlarının hala feminen unsurlar olarak değerlendirildiği ve halen çoğunlukla kadınlar tarafından uygulandıkları açıkça görülebilir. Öte yandan Türk zanaat dallarında geniş bir alanı içine alan dekoratif taş işçiliği göz önünde bulundurulduğunda, taş işlemenin diğer zanaat dallarına göre daha fazla fiziksel güç gerektirmesi nedeniyle bu zanaat dalında çalışan kişilerin çoğunu erkeklerin oluşturduğu söylenebilir.

Bu kapsamda lületaşı işleme zanaatını değerlendirmek gerekirse, yapılan alan çalışması, gözlemler, röportajlar ve incelenen literatür doğrultusunda, özellikle "Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanatçısı" statüsüne sahip lületaşı ustalarının tümünü erkeklerin oluşturduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Eskişehir'de lületaşı atölyelerinin ve ticaretinin en yoğun olduğu ve şehrin en turistik bölgesi olan Odunpazarı'nda yapılan gözlemlerde aslında lületaşı zanaatı ile uğraşan kadınların da bulunduğu gözlemlenmektedir fakat kadınlar, lületaşına işleme yapmaktan çok genellikle lületaşından yapılan takılardaki metal işlerini ve lületaşına uygulanacak son işlemleri gerçekleştirmektedir. Lületaşı atölyelerinde ve satış dükkanlarında çalışan kadınlarla yapılan görüşmelere dayanarak, kadınların bu işin eğitimini almadıkları ve genellikle bu zanaatı yürüten babalarına veya eşlerine, dolayısıyla aile ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla, takılardaki metal işleri (Resim 5.), pipolardaki ağızlıkların taşa monte edilmesi, işlenen lületaşının parafinlenmesi veya balmumuna batırılması gibi son işlemleri uyguladıkları sonucuna varılmaktadır. Her ne kadar bu işi zanaatkârlık seviyesinde yapan kişilerin büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu görülse de, bu işle uğraşmaya başlayan fakat herhangi bir ustalık belgesine sahip olmayan kadınlar olduğu da görülmektedir. Bunların bir kısmı bu işi hobi edinme , bir kısmı ise kariyer edinme amacıyla öğrenmektedir. Lületaşı işleme zanaatını meslek olarak edinen kadın ustalardan (LU1) biriyle yapılan röportaj sonucunda, kendisinin bu mesleği yaklaşık 30 yıl önce köylerinde açılan "Lületaşı Okulu"nda öğrendiği ve halen icra ettiği, bu zanaat ile geçimini sağladığı ve ayrıca lületaşı işleme zanaatını öğretmek amacıyla Eskişehir'de açılan kurslarda güncel olarak öğretmenlik yaptığı bilgisine ulaşırız.

Resim 5. lületaşı zanaatkârı takı yaparken

Lületaşını, dekoratif işleme amacıyla kullanılan diğer taşlardan ayıran en önemli özelliği, kolay işlenebilir yapıya sahip olmasıdır. İşleme sırasında büyük bir fiziksel güç gerektirmediği için, kadınlar da kolaylıkla bu zanaatı öğrenebilir ve uygulayabilir. Bu amaçla Eskişehir'de uygulanacak muhtemel çalışmalar, herhangi bir ekonomik güce sahip olmayan kadınlara kendi mesleğini kurma ve girişimcilik fırsatı verecek, yerel ekonomiye katkı sağlayarak aynı zamanda kaybolmakta olan lületaşı işleme zanaatının da eski önemini tekrar kazanmasına ve yeni ustalar yetişmesine yardımcı olacaktır. Türkiye'de 1970'li yıllar ve sonrasında kadın istihdamı için yapılan çalışmalar, hem uygulama hem de teoride artış göstermiş ve birçok araştırmacının ana konusu haline gelmiştir (Dedeoğlu, 2000). Eskişehir'de de bu amaçla yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle kadın emeği ürünlerin satılması için 2016'da açılan ve Eskişehir'in en merkezi ve yoğun bölgesinde bulunan Hanımeli Sokağı, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi tarafından kadınların aile bütçesine katkı sağlamları için uygulanan bir sosyal inovasyon projesidir. Buna benzer olarak hayata geçirilen OKEP (Odunpazarı Belediyesi Kadın El Sanatları Pazarı) projesi de, kadınlara yaptıkları el emeği ürünleri satabilmeleri için fırsat veren ve kadınları sosyal ve ekonomik hayata kazandırmayı amaç edinmiş iyi bir girişim örneğidir.

Eskişehir'de güncel olarak eğitimi sürdüren lületaşı işleme kursları bulunmaktadır fakat bu kurslarda genel olarak, Eskişehir'de yaşayan mültecilere meslek edinmeleri amacıyla eğitim verilmektedir ve kursiyerler de Irak, Somali, Afganistan, Suriye gibi ülkelerden gelen mültecilerden oluşmaktadır. Bunların yanında kadın istihdamı odaklı başlatılacak bir lületaşı işleme kursu, herhangi bir kariyere sahip olmayan veya bu işi öğrenmeye hevesli kadınlar için iyi bir teşvik oluşturabilir. Böylelikle kadınlar kendi işlerini oluşturup, hem aile ekonomilerine hem de yerel ekonomiye katkı sağlayabilirler. Ayrıca Eskişehir için önemli bir gelenek ve miras olan lületaşı işlemeciliğinin devam etmesine ve "Ustalık" belgesine sahip kadın lületaşı işleme zanaatkârların da yetişmesine de olanak sağlanabilir.

5. ÜRÜNLER VE TASARIM KAYNAKLARI

Lületaşı, sahip olduğu gözenekli yapısının tütün ürünleri kullanımına uygunluğu nedeniyle ilk zamanlarda sadece pipo ve sigara ağızlığı gibi ürünlerin yapımında kullanılmıştır. Yürütülen alan araştırması ve gözlemler dahilinde bugün lületaşından birçok farklı ürünün yapıldığı gözlemlenmiş ve bu ürünlerin listesi oluşturulmuştur. Güncel olarak piyasada bulunan ürünler; "Tütün Ürünleri", "Giyim Aksesuarları", "Kirtasiye Ürünleri" ve "Dekoratif Ev Eşyaları" olarak dört farklı alanda sınıflandırılmıştır (Tablo 3.). Zanaatkârlar ile yapılan görüşmeler sonucunda, lületaşından yapılan tütün ürünlerinin hâlen en çok satılan ürünler olduğu fakat özellikle kadın müşterilerin lületaşı kullanılarak yapılan giyim aksesuarlarına da oldukça fazla ilgi gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 3. Piyasada Bulunan Lületaşı Ürün Çeşitleri

Tütün Ürünleri	Aksesuarlar (Giyim)	Kırtasiye Ürünleri	Dekoratif Ev Eşyaları
Pipo	Kolye	Kalem	Magnet
Tamper	Bileklik	Kitap Ayracı	Takı Kutusu
Sigara Ağzılığı	Bilezik	Zarf Açacağı	Pudriyer
Nargile	Küpe	Kalemlik	Resim Çerçevesi
Nargile Ağzılığı	Broş		Paskalya Yumurtası
Tütün Kutusu	Yüzük		Pano
	İşleme Yüzüğü		Şamdan
	Halhal		Tütsülük
	Gözlük İpi		Biblo (Heykel)
	Anahtarlık		Biblo (Büst)
	Tespah		Masa Saati
	Baston		
	Toka		
	Cep Saati		

Lületaşından yapılan ürünlerin farklılaştırılması ve ürün çeşitliliğinin artırılarak, ürünlerin kullanım alanlarının çoğaltılması, bu sektörün canlanması ve hak ettiği değeri görebilmesi için lületaşı işleme zanaatının sürdürülebilmesi açısından oldukça önemlidir. Eskişehir Odunpazarı Bölgesi'nde bulunan Lületaşı Galerisi'nde sergilenen lületaşı kullanılarak yapılmış aydınlatma elemanı, lületaşının farklı sektörlerde kullanımına ve ürün farklılaştırılmasına örnek olarak gösterilebilir (Resim 6.).

Resim 6. Lületaşı kullanılarak yapılan aydınlatma örneği

Piyasadaki lületaşı ürünleri göz önünde bulundurulduğunda, tasarımda genel olarak iki farklı yaklaşım bulunduğu söylenebilir. Özellikle üretilen pipolar incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden günümüze kadar ulaşmış klasik/geleneksel tasarımların yaygınlığını hala koruduğu, diğer yandan modern tasarımlara da yer verildiği gözlemlenmiştir.

Geleneksel tasarımlarda en çok kullanılan biçim, "Osmanlı Başı" olarak da bilinen, bir Osmanlı figürünün belirli tekniklerle taşa işlendiği pipolardır (Resim 7.). Ayrıca isteğe göre işlenen insan ve hayvan figürleri, bitkisel ve geometrik bezemeler de geleneksel ve klasik tasarıma sahip lületaşı ürünlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Resim 8.). Modern tasarıma sahip ürünler ise bezeme ve motiflerden arındırılmış, yalın bir forma sahiptir. (Resim 9.). Herhangi bir figürü (insan, hayvan veya bitki) detaylıca lületaşına işlemekten ziyade soyutlamalara yer verilmektedir. Bu ürünlerde genellikle minimalist yönelimde tasarımlar ön plana çıkmaktadır (Resim 10.).

Resim 7. Osmanlı Başı Figürü

Resim 8. İnsan ve Hayvan Figürleri

Resim 9. Pipo Tasarımı
(WEB: <https://www.altinaypipes.com>)

Resim 10. Pipo Tasarımı
(WEB: <https://www.altinaypipes.com>)

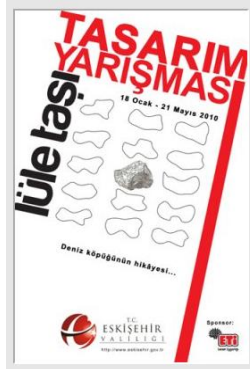
Tasarım ve tasarım odaklı inovasyon, ürünlerde katma değer oluşturarak ürünün piyasa değerini arttıran ve günümüzde ulusal politikaların da başlıca odak noktası haline gelen kavramlardır. Ürünlerde farklılaşma ve yenilik yaratma yönleriyle tasarım, her alanda olduğu gibi zanaat dallarında da devamlılığı sağlamada kullanılan önemli araçlardan biridir. Geleneksel zanaatların varlığını sürdürebilmesi ve tekrar ekonomik değer kazanabilmesi için ,kültürel ve teknolojik değişimlere ayak uydurulabilmesi gerekmektedir; tasarım da bu amaca ulaşmada kullanılan etkili bir araçtır. Bu yüzden lületaş ustalarının tasarımda yeniliğe bakış açıları ve tutumları, lületaş işleme zanaatının geleceği ve devamı açısından önemli bir yere sahiptir.

Ustalarla yapılan röportajlar analiz edildiğinde, ustaların tasarımda inovasyona karşı tutumlarında genel olarak iki farklı yönelim bulunduğu belirlenmiştir. İlk yönelime sahip olan ustalar, geleneksel tasarımların dışına çıkmayan ürünler üretilen ve genellikle müşterilerden gelen talepler doğrultusunda ve müşteri isteğine uygun çerçevede tasarımlar yapmaktadırlar. Bu tür yönelime sahip ustalarda tasarımda inovasyon kavramı geri planda kalmaktadır. Cohen (1989), makalesinde zanaatkârların bu yönelime sahip olmasını, endüstriyel ürünlerin yerel ürünlerin yerini almasıyla ve bunun sonucunda gerçek zanaatkârlığın değerinin azalmasıyla ilişkilendirmektedir. Bu şartlar altında ürünler "süslenmiş" ve alıcıların zevklerine göre üretilmiştir (Cohen, 1989). İkinci yönelime sahip ustalar ise lületaş işleme zanaatını bir sanat dalı ve yaratıcı bir etkinlik olarak değerlendirmektedirler. Tasarımda yeniliği savunan bu ustalar, sadece müşterinin tasarım isteklerini değil, kendi yaratıcılığını, fikirlerini ve estetik anlayışını yaptıkları ürünlere uygulamaktadırlar.

Tasarımda inovasyonun gerekliliğini savunan, 40 senedir bu meslekle uğraşan LU3 görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

"Her zaman müşterinin söylediği şekilde üretim yapmıyorum, zaman zaman yeni şeyler de denemeye çalışıyorum, bu sektör için yeni tasarım zorunlu. Her gün yaratıcı bir şeyler yapıyoruz, hiçbir günümüz boş geçmiyor. Öte yandan her seferinde yeni tasarımlar yapmak zorlu olabiliyor; çünkü yapılan her yeni tasarımın hemen kopyası yapılıyor "

Yerel bir zanaatın gelişmesini ve korunmasını teşvik etmek için tasarımcılar ve zanaatkârlar arasında bir etkileşim yaratmak mümkündür. Bu etkileşimde odak, tasarımcıların yerel bir zanaatın pazar potansiyelini genişletmek için yerel zanaatkârlarla yapacağı iş birliği ve uygulamalarıdır (Tung, 2012). Hem bu etkileşimi sağlamak hem de yenilikçi ürünlere ve tasarımlara ulaşmak amacıyla 2010 yılında Eskişehir Valiliği tarafından ulusal ölçekte "Lületaşı Tasarım Yarışması" düzenlenmiştir. Yarışma, "Öğrenci Kategorisi" ve "Profesyonel Kategorisi" olmak üzere iki farklı kategoride düzenlenmiştir (Resim 11.).

Resim 11. Lületaşı Tasarım Yarışması Posteri
(WEB: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=95375>)

Yarışmada dereceye giren tasarımlar Odunpazarı Kurşunlu Külliyesi'nde bulunan Lületaşı Galeri'sinde sergilenmektedir (Resim 12.). Yarışma sonucunda lületaşının farklı ürünlerde olası başarılı uygulamaları ödüllendirilmeye hak kazanmıştır. Pazar potansiyeli olan yeni ürünler keşfedilmiş ve lületaşının farklı sektörlerde malzeme olarak kullanım olanağı bulunan ürünler, yarışmaya katılanlar tarafından tasarlanmış ve dereceye giren tasarımlar üretilmiştir.

Resim 12. Yarışmada dereceye giren tasarımlar

Yarışmada dereceye girip üretimi yapılan lületaşı ürün tasarımlarından da görüldüğü gibi, yerel bir malzeme olan lületaşının yeni perspektiflere dayalı kullanımının yeni yolları keşfedilmiş ve bu tasarımlar özellikle ustalara ilham kaynağı oluşturmuştur.

6. MALZEME İŞLEMEDE İNOVASYON

Lületaşı, madenden çıkarılmasından bitmiş bir ürün haline getirilmesine kadar birçok aşamadan geçmektedir. Bu aşamaları, taşa form verilmesinde kullanılan teknik ve araçlar ve ürünün süslenmesinde kullanılan teknik ve araçlar olarak iki bölüme ayırmak mümkündür (Erkaplan, 2000).

Ürüne form vermede ve yarı mamul hâle getirilmesinde yaygın olarak kullanılan araçlar: tahra, kaba bıçağı, torna, iskarpela ve matkaptan oluşmaktadır. Bu araçlar kullanılarak kaba alımı, yontma ve tornadan geçirme/çekme teknikleri uygulanmaktadır. Genel formu

verilmiş ürünün son hâline gelmesinde ve bezemelerin işlenmesinde kullanılan araçlar ise: freze ve uçları ve işleme bıçaklarıdır. Bu araçlar kullanılarak ürüne kabartma, oyma ve kazıma teknikleri uygulanmaktadır (Dudaş, 2010). Bu aşamalardan geçen ürün son haline getirilmeden önce yüzeyde kalan pürüzleri gidermek için kağıt zımpara ile düzeltmeler yapılır. Son olarak ürün balmumunda veya parafinde bekletilir; bu teknik ürüne hem parlaklık hem de koruma sağlayarak, ürünün kullanım ömrünü uzatır.

Röportaj yapılan en genç usta olan LU4'ten öğrenilen bilgiler doğrultusunda resimdeki (Resim 13.) büst üretilirken sırasıyla şu aşamalardan geçmektedir:

- 1.İlk olarak ocaktan çıkartılmış lületaşı kaba bıçağı ile üstündeki kirlerden ve pürüzlerden arındırılmıştır.
- 2.Lületaşı daha kolay işlenebilmesi / yumuşaması için suda bekletilmiştir.
- 3.Daha sonra iskarpela kullanılarak büste genel boyutu ve formu verilmiştir.
- 4.Üründeki girinti ve çıkıntıları ve diğer detayları işlemek için işleme bıçakları ve freze kullanılmıştır.
- 5.Ürün kurutulmaya bırakılmıştır.
- 6.Bitmiş tasarımda kağıt zımpara kullanılarak son hatalar ve pürüzler düzeltilmiştir.
- 7.Ürün parafinde bekletilerek cilalanmış ve parlaklığı kazandırılmıştır.

Resim 13. Lületaşı büst

Renk bir ürünün tasarımını belirleyen önemli parametrelerden biridir. Lületaşı doğal olarak beyaz renge sahip bir madendir. Ancak lületaşından yapılmış ürünler özellikle sigara dumanına (nikotine) veya farklı maddelere maruz kaldığında zamanla renk değiştirip sarıya ve uzun süreli kullanımlarda kahverengine dönmektedir. Özellikle bazı pipo kullanıcıları, lületaşının kullanıldıkça ve zamanla renk değiştirmesini, estetik açıdan tatmin edici, ve ürünün değerini arttırıcı bir özellik olarak görmektedirler.

Diğer yandan farklı teknikler kullanılarak renklendirilmiş ürünleri tercih edenlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu yüzden bazı ürünler müşteri isteğine uygun olarak veya ustanın kendi tasarımına göre farklı teknikler kullanılarak renklendirilmektedir. Lületaşı ürünlerin, işleme aşamaları bittikten sonra balmumunda veya parafinde bekletilerek cilalanması sağlanır. Balmumu doğal ve sarı renge sahip bir malzemedir. Saf balmumunda bekletilen ürünler de sarı renge sahip olurlar; böylelikle ilave bir malzeme olmadan renklendirilmiş olurlar. Ustalar eğer ürünün renginin beyaz kalmasını istiyorlarsa balmumun içine perhidrol (hidrojen peroksit) denen renk açıcı asit sıvıdan eklerler. Fiyatının daha ekonomik olması sebebiyle balmumu yerine parafin de cilalama işleminde sıklıkla kullanılmaktadır. Parafin renksiz bir malzemedir ve ürünlerin renginde değişime neden olmamaktadır.

Kullanılan en yaygın renklendirme tekniklerinden biri de, ürünün ebru kağıdına sarılarak yakılmasıdır (Resim 14.). Oldukça kolay bir şekilde uygulanan bu yöntemle seçilen kağıttaki renk ve desenler ürünün üzerine geçer.

Resim 14. Ebru kağıdına sarılıp yakılarak yapılan renklendirme tekniği

Yakma, kullanılan diğer yaygın renklendirme yöntemlerinden biridir. Bu yöntemde ürün ocakta veya farklı bir ateş kaynağında tutularak, istenen tonda (açık kahverengi, koyu kahverengi, siyah) renk elde edilinceye dek yakılır.

Ustalardan edinilen bilgilere göre imalatta kullanılan araç gereç ve teknikler spesifik bir değişime uğramamıştır (Resim 15.) . Lületaşı işlenmeye başlandığı ilk zamanlardan itibaren aynı yöntemlerle ürüne dönüştürülmeye devam edilmektedir.

Resim 15. Atölyede ilk zamanlardandır kullanılan torna tezgâhı

Her ne kadar görüşme yapılan lületaşı ustaları, yıllardır kullandıkları araç, gereç ve tekniklerde herhangi bir değişime ihtiyaç olmadığını savunsalar da, malzeme işlemede inovasyon oldukça önemli bir konudur. Günümüzde hızla gelişen teknolojinin getirdiği yeniliklerle beraber yeni üretim teknikleri de ortaya çıkmıştır ve bu yeni teknikler ve aletler, geleneksel zanaatların varlığını sürdürülebilmesiyle yakından ilişkilidir.

Lületaşı işlendikten sonra oluşan toz, talaş ve kırıntı hâlindeki lületaşı artıklarının değerlendirilmesi tartışılan bir konudur. Ham bir lületaşı bir ürüne dönüştürüldüğünde taşın, yaklaşık olarak %30'luk bölümü fire hâline gelmektedir (Algan, 2015). Röportaj yapılan ustaların büyük bir kısmı bu artıkları değerlendirmediklerini, attığını belirtmiştir. Fakat artıkları, alçı gibi kimyasal bağlayıcı malzemelerle karıştırarak presleyip tekrar kullanan ustalar olduğu bilgisine de ulaşılmıştır (Resim 16.). Lületaşı ustaları artıkların bu şekilde tekrar kullanılmasının, malzemenin kalitesini düşürüp doğallığını yitirmesine sebep olduğu için tercih etmediklerini belirtmişlerdir.

Resim 16. Lületaşı tozu ve özel alçı karışımı ile üretilmiş satranç takımı
(WEB: <https://www.lazimbana.com/kh-139-osmanli-satranc-takimi-luleyasi-tozu-p-1448279>)

7. TURİZM VE KURUMSALLAŞMA

Zanaat ürünleri taşıdıkları sanatsal, kültürel ve geleneksel değerlerin yanında, ait oldukları bölgenin ekonomik açıdan gelişmesini etkilemektedirler. Bu gelişme, geleneksel zanaatların bölgenin veya kentin üretici gücünü arttırarak, zanaatların iç ve dış turizme doğrudan katkı sağlaması ile gerçekleştirilmektedir. Zanaat ile ekonomi arasındaki bu etkileşim, zanaatkârlar ve politikacılar tarafından, yerel ekonomileri sürdürmeye ve ulusal kimliğin küreselleşmesine katkı sağlayan pratik bir strateji olarak benimsenmektedir (Peach,2007).

Bu açıdan ele alındığında, lületaşı Eskişehir ve çevresi için turistik ve ekonomik değeri yüksek olan bir madendir; bu nedenle ürünlerin üretim ve satış noktaları stratejik öneme sahiptir. Eskişehir'de lületaşı satış noktaları ve atölyeleri ilk zamanlarda Eski Otogar, Kapalı Çarşı ve Büyük Otel çevresinde bulunuyordu. Günümüzde ise lületaşı dükkanları ve atölyeleri, Eskişehir'in en tarihi ve turistik bölgesi olan, Tarihi Odunpazarı Evleri'nin de bulunduğu Odunpazarı bölgesinde faaliyetlerine devam etmektedir. Bu bölge, Eskişehir için tarihi ve kültürel bir merkezdir.

Odunpazarı Bölgesi'nde sadece lületaşından yapılan ürünlerin değil aynı zamanda, camdan ve ahşaptan üretilmiş farklı aksesuarlar ile örgü ve el işi gibi birçok el sanatı ürününün de satışı yapılmaktadır. Özellikle cam ve lületaşı ürünlerin üretimi ve satışı aynı mekanda yapılacak şekilde konumlandırılmıştır. Bu gibi halka açık üretim atölyeleri, yerel kültür öğelerinin müzelerde korunmasına ek olarak deneyimlenerek belleklere kazınmasını sağlayıp, mekanın kimliğini güçlendirerek bir turist çekim merkezi hâline getirmektedir (Akbulut, 2013). Odunpazarı Bölgesi, El sanatları satış mağazaları ve atölyeleri dışında Cam Sanatları Merkezi, Lületaşı Galerisi, Ahşap Eserler Galerisi, Balmumu Müzesi, Odunpazarı Modern Müze (OMM) gibi farklı sanatsal mekanlara da ev sahipliği yapmaktadır (Resim 17.). Eskişehir'de bu tür kültürel ve sanatsal mekanların genel olarak Odunpazarı Bölgesi'nde konumlandırılması, bölgenin tarihi değeri de göz önünde bulundurulduğunda iyi bir turizm stratejisi olarak değerlendirilebilir. Burada amaç bölgenin bir sanat, zanaat ve kültür merkezi olarak yeniden kimliklendirilmesidir. Odunpazarı her yıl birçok yerli ve yabancı turiste ev sahipliği yaparak bölgenin ekonomik gücüne önemli katkı sağlamaktadır. Lületaşı işleme zanaatkârlığı da bu bölgede faaliyetini sürdüren diğer sanat ve zanaat dalları gibi, böyle bir turistik pazarda bulunmanın avantajlarından yararlanmaktadır.

Resim 17. Lületaşı Galerisi

Turistik bir pazarda bulunmanın avantajlarının yanında, turizm için zanaat ürünü tasarlanmanın, zanaatkârlığın değerini ve kalitesini kaybetmesine yol açtığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Cohen(1989), turizm için zanaatı ticarileştirmenin, ürünün kullanım değerini kaybetmesine ve zanaat ürünlerinin sadece "tourist-art" objesi olma amacı çerçevesinde tasarlanmasına yol açtığını belirtmiştir. Endüstriyel ürünlerin yerel ürünlerin yerini almasının etkisiyle de zanaat ve el sanatları çıktıkları, artık yerel halkın gündelik hayatta kullanacağı ürünler olmaktan ziyade, turistik amaçlarla üretilen ucuz, etnografik ve estetik değeri olmayan objeler hâline gelmiştir (Cohen,1989). Bu durum zanaat ürünlerinin belirli standartlarda ve bir kalite kontrol sistemi dahilinde imâl edilmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Zanaatkârlıkta kurumsallaşmanın önemi bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Zanaatların sürdürülebilmesini, ürünlerin belirli kriterler çerçevesinde üretilmesini ve satış ağlarının kurulması ve genişletilmesini sağlamak amacıyla belirli yerel zanaat kuruluş ve organizasyonları bulunmaktadır. Eskişehir'de bu amaçla kurulmuş Eskişehir Sanat Derneği, Eskişehir Esnaf ve Sanatçılar Odaları Birliği ve özellikle Lületaşı İşlemciliği odaklı olarak çalışmalarını sürdüren Eskişehir Lületaşı El Sanatları Derneği bulunmaktadır. Lületaşı El Sanatları Derneği, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi ve Eskişehir Valiliği'nin ortak çalışmaları ile, Lületaşının ulusal ve küresel ölçekte tanıtılması ve bu zanaatın sürdürülebilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçlarla 2010 yılında Lületaşı Tasarım Yarışması (Resim 10.) düzenlenmiş ve Lületaşının farklı ürünlerdeki olası potansiyeli küresel olarak tanıtılmıştır. Yine aynı amaçla yurtdışından farklı heykeltıraşları getirilmiş ve bu sanatçılardan Lületaşı malzeme ile çalışmalar yapmaları istenmiştir. Yarışmada dereceye giren tasarımlar, yerli ve yabancı heykeltıraşların eserleri, Lületaşı duayenlerinin tasarımları ve birçok eser 2008'de açılan Lületaşı Galerisi'nde sergilenmektedir (Resim 12. ve Resim 17.).

Lületaşının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması amacıyla festivaller düzenlenmiştir. İlki 1988 yılında yapılmış olan ve 1988 - 1991 yılları arasında her yıl Eylül / Ekim aylarında düzenlenen "Uluslararası Beyaz Altın Festivali" ile Eskişehir'de çıkarılan Lületaşının yapısal kalitesinin farkına varılması ve ekonomik değerinin anlaşılması amaçlanmıştır. Sonraki yıllarda bu festivale düzenli olarak devam edilememiştir. Son olarak 2018 ve 2019 yıllarında "Deniz Köpüğü" başlığı altında, Ulusal Odunpazarı Lületaşı Festivalleri (Resim 18.) düzenlenmeye başlanmıştır. Bu festivallerde yerel halkın yanı sıra yerli ve yabancı turistlerin de katılımıyla Lületaşının tanıtılması sağlanmıştır. Festivallerde "Lületaşının Geleceği" konulu paneller düzenlenmiş ayrıca amatör Lületaşı oyma yarışması yapılmıştır. Kurulan stantlarda Lületaşı ustaları kendi ürünlerini sergileyip satma imkanı bulmuş, katılımcılar ise Lületaşı işleme zanaatını canlı olarak görme ve deneyimle fırsatı yakalamışlardır.

Resim 18. Lületaşı festivali posterleri - 2018, 2019

(WEB: http://www.odunpazari.bel.tr/haber-2216-luleyasi_festivali_basliyor_)

Lületaşı işleme zanaatına ilgiyi arttırmak amacıyla düzenlenen festival ve yarışmaların yanı sıra, lületaşı eğitim kursları da açılmıştır. Eskişehir'de, El Sanatları Teknolojisi branşı altında Lületaşı İşleme Kursu halk eğitim merkezlerinde faaliyet göstermektedir. Kursta, bu zanaatı öğrenmeye meraklı yerel halk ile Eskişehir'de yaşayan mültecilere de meslek edinmeleri amacıyla eğitim verilmektedir.

8. SONUÇ

Lületaşı işleme zanaatı, Türkiye'de özellikle Eskişehir ve çevresinde icra edilmekte, üretilen ürünler bölgenin ve yerel halkın kültür ve geleneklerini temsil etmekte ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Fakat Endüstri Devrimi ve sonrasında gelişen ve gelişmeye hızla devam eden malzeme ve üretim teknolojileri, çevremizdeki ürünlerde olduğu kadar kültürel, sosyal ve toplumsal hayatta da standardizasyona neden olmuş ve geleneksel zanaat branşlarını, değer kaybederek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Lületaşı işleme zanaatı da sanayileşmenin getirdiği olumsuz durumlardan etkilenmiştir. Somut olmayan kültürel miras öğelerimizden olan lületaşı işlemeciliğinin sürdürülebilmesi için, bu mesleğin geleceğini tehdit eden unsurların belirlenerek, etkili çözüm önerileri getirilmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında lületaşı işlemeciliğinin güncel sorunlarını oluşturan unsurlar, ustaların mesleki eğilim ve deneyimleri çerçevesinde, tasarım, teknoloji ve inovasyon konularına yaklaşımları odak alınarak belirlenmiştir.

Bu konudaki en önemli sorunlardan birini lületaşı ustalarının tasarım ve teknikte yeniliğe olumsuz yaklaşımları oluşturmaktadır. Tasarım, ürünlerde katma değer yaratan ve ürünün bulunduğu sektörde tercih edilme oranını arttıran bir unsurdur; bu yüzden piyasadaki lületaşı ürünlerine uygulanacak farklı tasarımlar, piyasada ürün farklılaşması yaratarak, lületaşından yapılan ürünlerin tekrar ön plana çıkmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda ürün tasarımcıları ve lületaşı ustaları arasında sağlanacak etkileşim ile lületaşının farklı sektörlerde (elektronik, mobilya vb.) potansiyel uygulamaları değerlendirilerek, ürün gamı genişletilebilecektir.

Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte ortaya çıkan kolay ve hızlı üretim tekniklerinin (eklemeli üretim, robotik üretim vb.), ekonomi ve ürün kalitesi açısından birçok avantajı bulunmaktadır. Her ne kadar görüşme yapılan lületaşı ustaları üretimde yeni tekniklere gerek duyulmadığını savunsalar da, farklı dallarda zanaatkârlık ve sanayi üretiminin etkileşimi sağlanarak, kaybolan zanaat branşlarının sanayiye kazandırılması stratejileri uygulanmaktadır; kullanılan alet ve araçlarda yeniliğe adaptasyon da bu stratejilerden biridir. Lületaşı işlemeciliğinin de endüstriyel üretimde yer bulabilmesi için, ürünlerin sanayiye uygulanabilirliğinin ve kullanılacak yeni üretim tekniklerinin yapılacak Ar-Ge çalışmaları ile belirlenmesi gerekmektedir.

İnternet çağının etkisi ile gelişen ve girişimcilere ulusal ve uluslararası satış ağı sağlayan çevrimiçi satış kanalları, zanaatkârlar için de ürünlerini pazarlamaları açısından kolaylık sağlamaktadır. Lületaşı ustalarının bir kısmı da bu satış ağlarını kullanarak kendi markalarını oluşturmuş ve satış ağlarını genişletmişlerdir. Çevrimiçi satış ağlarını kullanan ustalar, ürünlerini yurtiçi ve yurtdışında satma imkânı bularak hem toplam gelirlerini

arttırmış, hem de Eskişehir'de üretilen lületaşının kalitesinin uluslararası düzeyde tanıtımına katkıda bulunmuşlardır.

Geleneksel zanaat ürünlerinin kalitesini belirlemek ve zanaatların sürdürülebilmesini sağlamak açısından kurumsallaşmanın önemi büyüktür. Eskişehir'de lüle taşı zanaatkârlığı ile ilgili çalışmalar yürüten kurumlar ve derneklere yedinci bölümde yer verilmiştir. Bu kurumların lüle taşının tanıtılması ve yerel sektörün canlandırılması için düzenlediği yarışma, festival ve lüle taşı eğitimi kurslarına devam edilmesi gerekmektedir. Ayrıca " Kadınlar ve Lüle taşı İşleme Zanaatı" alt başlığında, makalenin dördüncü bölümünde değinildiği gibi, kadın lüle taşı ustası yok denecek kadar azdır, atölyelerde çalışan kadınlar ise takıların metal işlerini ve süslemelerini yapmaktadırlar. Kadın istihdamı odaklı yapılacak bir kurs ile kadın lüle taşı usta sayısının artırılması sağlanabilir. Böylelikle kadınlar da hem yerel ekonomiye hem de ev ekonomisine katkı sağlayacak ve yeni lüle taşı ustalarının yetişmesi desteklenecektir.

Bu tür uygulamalar kentin üretim gücünü artırarak lüle taşı işlemeciliğinin, bir zanaat kültürü ve bir meslek olarak sürdürülebilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akbulut, D. (2013). "İnanç ve Üretim Bağlamında Hacıbektaş Taş İşçiliği", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 68; 221-238
- Algan, E. (2015). "Eskişehir'de Lüle taşı", Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(8); 1-31
- Anonim. (2019). "Sekiz Madde ile Eskişehir'in Beyaz Altını Lüle taşı", Halkbank Kültür ve Yaşam, Web: <https://kulturveyasam.com/8-madde-ile-eskisehirin-beyaz-altini-lule-tasi/>, Erişim Tarihi: 20.10.2019
- Bilim, C. (1999). "Deniz Köpüğü, Lüle taşı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 8;91
- Cohen, E. (1989), "The Commercialization of Ethnic Crafts", Journal of Design History, 2/2-3; 161-168
- Dedeoğlu, S. (2000), "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", Toplum ve Bilim Dergisi, 86; 139-170
- Dudaş, N. (2010), "Eskişehir İlinde Lüle taşı İşlemciliği ve Üretilen Ürünler Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Edwards, C. (2006), "Home is Where the Art is: Women, Handicrafts and Home Improvements 1750-1900" Journal of Design History, 19/1; 11-21
- Erkaplan, E. (2000), "Eskişehir İl Merkezinde Lüle taşından Üretilen Takı Örnekleri ve Yeni Tasarımlar", Yayımlanmış Sanatta Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Eskişehir Valiliği (1993), "Lüle taşı Yurt Dışı Sergileri", Eskişehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Eskişehir
- Hackney, F. (2006), "Use Your Hands for Happiness: Home Craft and Make-do-and-Mend in British Women's Magazines in the 1920s and 1930s", Journal of Design History, 19/1; 23-38
- Heskett, J. (2013), "Tasarım", Kültür Kitaplığı:131; Sanat:18, Dost Yayınları, Ankara
- Peach, A. (2007), "Craft, Souvenirs and the Commodification of National Identity in 1970's Scotland", Journal of Design History, 20/3; 243-257
- Ranson, B. (1989), "Craftwork, Ideology and the Craft Life Cycle", Journal of Design History, 2(2/3); 77-92
- Taş, Y., Akyol Y. (2015), "Türkiye Çalışma Hayatında, Hukuksal Olarak Kadınlara Sağlanan Avantajlar ve Yansımaları", HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4/9; 137-155
- Tunçdilek, N. (1955), "Lüle taşı" Türk Coğrafya Dergisi, 12(13/14); 91-106
- Tung, F.(2012), "Weaving with Rush: Exploring Craft-Design Collaborations in Revitalizing a Local Craft", International Journal of Design, 6/3; 71-84

Görsel Kaynakları

Resim 2: WEB: <http://www.byucel.com/> Erişim Tarihi: 20.10.2019

Resim 3: WEB: <http://www.akinluletasi.com/> Erişim Tarihi: 20.10.2019

Resim 9: WEB: <https://www.altinaypipes.com/> Erişim Tarihi: 12.01.2020

Resim 10: WEB: <https://www.altinaypipes.com/> Erişim Tarihi: 12.01.2020

Resim 11: WEB: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=95375> Erişim Tarihi:
12.01.2020

Resim 16: WEB: <https://www.lazimbana.com/kh-139-osmanli-satranc-takimi-luletasi-tozu-p-1448279> Erişim Tarihi: 15.01.2020

Resim 18: WEB: http://www.odunpazari.bel.tr/haber-2216-luletasi_festivali_basliyor_
Erişim Tarihi: 22.02.2020